

A morális szerencse paradoxona

Tartalomjegyzék

1. BEVEZETÉS	3
2. A MORÁLIS SZERENCSE MEGHATÁROZÁSAI	5
2.1. Thomas Nagel	5
2.2. Anthony Kenny	5
2.2.1. A szerencse fajtái	6
2.3. David Enoch – Andrei Marmor	8
2.4. Sergi Rosell	10
3. A PARADOXON	10
4. MEGOLDÁSI KÍSÉRLETEK	15
4.1. Darren Domsky	15
4.2. Thomas Nagel	16
5. A SZABAD AKARAT	17
6. ÖSSZEGZÉS	21
 BIBLIOGRÁFIA	 23

1. BEVEZETÉS

A morálfilozófiai gondolkodásba a morális szerencse fogalmát 1976-ban vezette be Bernard Williams és Thomas Nagel. A két kortárs filozófus megkérdőjelezte a moralitás függetlenségét a szerencsétől; rámutattak arra a nézőpontra, hogy a szerencse tulajdonképpen az emberi élet több dimenzióját is befolyásolja morális szempontból.¹

A szerencse hatása úgy éri el az emberi lét dimenzióit, mint egyfajta fenyegetés, azt az érzést keltve bennünk, hogy nincs valódi hatalmunk az életünk felett. Aláássa a biztonság- és stabilitásérzetünket, bizonytalanná tesz minket kapcsolataink és céljaink tekintetében. Ahogy Aditi Bagchi írja egészen friss, 2011-es tanulmányában: „Minden cselekvés morális szerencse tárgya.”² Ez a minden cselekvésre kiterjedő állítás olyan terhet ró az életünkre, mely mellett nem mehetünk el kérdések és válaszok nélkül.

Dolgozatom alapvető kérdése a következő: vajon jogosultak vagyunk használni a szerencse fogalmát morális kontextusban? Úgy tűnik ugyanis, hogy a morális szerencse kifejezés két, egymásnak ellentmondó koncepció egymás mellé rendeléséről szól. Valószínűleg ez az első pillantásra kevésbé szembeütő ellentmondás az oka annak, hogy a morális szerencse oly vonzó és érdekes témának bizonyul, amely megannyi kortárs filozófust elgondolkodtatott. Margaret Coyne ebben látja a morális szerencsébe vetett hit mozgatórugóját: „A „morális szerencse” gondolata nem veszítheti el az érdeklődésünket, mert a legtöbbünket lenyűgöz. Ez az a gondolat, mely szerint azok a tényezők, melyek valaki cselekedetének a morális státuszát meghatározzák, a szerencse tárgyai.”³ Steven Sverdlik szerint „nem kétséges, hogy a józan ész megdöbben az a kérdés”⁴, ami arra enged következtetni, hogy az embert egyszerre lenyűgözi és meghökkenti a morális szerencse kérdésköre.

A probléma az, hogy amennyiben a morál a szerencsétől függ, akkor az embereket olyan dolgokért ítélik meg, amelyek az irányításukon kívül esnek, ez pedig jogosulatlan

¹ Statman, Daniel (1993): *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 1.-2.

² „Every act is subject to moral luck.” Bagchi, Aditi (2011): *Managing Moral Risk: The Case of Contract*. Columbia Law Review. Vol. 111, No. 8., New York. 1888.

³ „The very idea of „moral luck” cannot fail to engage our interest, if only because some of us may be astonished at the the very idea. It is the idea that factors which are decisive for the moral status of someone's action are factors subject to luck.” Coyne, Margaret (1985): *Moral luck?* Department of Philosophy, Fordham University, Bronx. 1.

⁴ “There is no doubt that common sense is some what perplexed by this question.” Sverdlik, Steven (1993): *Crime and Moral Luck*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 181.

tűnik. Hiszen senki sem lehet felelős amiatt, ami a cselekvési körén kívül esik. Vagyis a morál független a szerencsétől.⁵

Ez a kijelentés azonban nem oldja meg a morális szerencse problémáját. Van két állításunk, melyek úgy tűnnek, összeegyeztethetetlenek és ellentmondanak egymásnak. Ez a két állítás a következő:

1. Erkölcsileg csak olyan mértékben vagyunk értékelhetőek, ha a megítélésünk azoktól a tényezőktől függ, melyek cselekvési hatókörünkön belül esnek.
2. Minden cselekvés szituációba ágyazott, konkrét ágensekhez rendelt, ezért nem vonatkoztathatunk el a cselekvési hatókörön kívül eső tényezőktől.

Dolgozatom alapvető struktúráját ezen két állítás, a két állítás által körülhatárolt két terület, a két terület eltérő kritériumrendszere határozza meg. Az első részben különböző meghatározásokat mutatok be a morális szerencsére, mint filozófiai problémára. Ezt követően Thomas Nagel és Darren Domsy a problémára adott megoldási javaslatát értelmezem. A megoldási folyamatok értelmezésekor megkerülhetetlenné válik, hogy összefüggésbe hozzam a morális szerencse és a szabad akarat fogalmát. A fő tézisemhez tartozó altézis ugyanis nem más, minthogy a morális szerencse fogalma alapvetően a „szabad akarat” tradicionális fogalmát használja fel akkor, amikor az ágens cselekvési hatóköréről beszél. Amellett érvelek majd, hogy a szabad akarat hatókörének tisztázása elválaszthatatlan a morális szerencse értelmezéséhez. Amikor ugyanis szituációs korlátokról, illetve a szituációban felbukkanó szabad mozgástérrel beszélünk, akkor szükségképpen előfeltételezzük a szabad akarat jól körbehatárolt fogalmát. Ezt az altézist fejtem ki a 5. A SZABAD AKARAT című részben.

Dolgozatom végső következtetésében amellett foglalkozom állást, hogy annak ellenére, hogy a morál és a szerencse fogalmak egyidejű használata paradoxont fog eredményezni, a paradoxon ellenére egyik fogalomról sem mondhatunk le. Sőt, a paradoxont sem vethetjük el oly módon, hogy mindkét fogalmat elutasítjuk, hanem a két fogalom egyidejű, ellentmondó jelenlétével kell együtt élnünk, annak érdekében, hogy a lehető legteljesebb, legkielégítőbb választ adjuk morális szerencse problémája következtében támadt kérdésre.

⁵ Statman, Daniel (1993): *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 3.

2. A MORÁLIS SZERENCSE MEGHATÁROZÁSAI

2.1. Thomas Nagel

A morális szerencse meghatározására a mai napig születnek kísérletek, melyek különböző szempontok alapján közelítik meg ezt a kérdést. Nézzük először Thomas Nagelét: „Amikor valaki jelentős mértékben függ a hatókörén, az ellenőrzésén kívül eső tényezőktől, mégis a morális megítélés tárgyaként, annak vonatkozásában kezeljük őt, ez nevezhető morális szerencsének.”⁶ Ha megvizsgáljuk ezt a mondatot, akkor kiszűrhető a morális szerencse két alapvető alkotóeleme: a hatókörön belüli, és a hatókörön kívül tényezők. Az elsőhöz tartozik mindaz, ami az ágens befolyásától függ, míg külsők azok a tényezők, melyekre az ágensnek nincs befolyása. A Nagel-féle „valaki”, a cselekvő egyén, az ágens tulajdonképpen mindkét világ polgára: egyszerre hatókörön belüli, hiszen döntési helyzetben lévő, aktív lényről van szó, másrészt hatókörön kívüli, amennyiben nem cselekvő, hanem passzív, szituációkba vetett. Nagel meghatározásának az az erőssége, hogy magában foglalja a probléma két ellenpólusára.

2.2. Anthony Kenny

Anthony Kenny, kortárs brit filozófus az alábbi kérdéssel közelíti a problémát *Aristotle on the perfect life* című művében: „Hogyan függhet egy morális ügy a szerencsétől?”⁷ Kenny szerint adódnak olyan helyzetek, amelyekben úgy ítélnék meg minket, hogy közben ki vagyunk szolgáltatva a szerencse különböző fajtáinak.

A szerencsének három fajtáját különbözteti meg Arisztotelész alapján; konstitutív, helyzeti és végrehajtó – ezekkel bővebben ennek a résznek az alfejezetében fogok foglalkozni. Arisztotelész a szerencséről vallott felfogása, és az egyes mai moralisták felfogása között azonban lényeges különbség van. Míg Arisztotelész érdeklődése az erkölcsi jó szerencse felé irányul, addig több modern moralista figyelmének központjában az erkölcsi rossz, a balszerencse áll. Arisztotelész arra a kérdésre keresi a választ, hogy az ember hogyan

⁶ “Where a significant aspect of what someone does depends on factors beyond his control, yet we continue to treat him in that respect as an object of moral judgement, it can be called moral luck” Nagel, Thomas (2013): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge, 26.

⁷ „How can a moral matter (...) depend on luck?” Kenny, Anthony (2002): *Aristotle on the perfect life*. Clarendon Press, Oxford, 76.

juthat el a szerencse révén a kiválóságához, a jóléthez és a boldogsághoz, azaz erkölcsi kiválóság elérésének mikéntjét kutatja. A modern gondolkodók viszont inkább a bűnt, a bűnözést helyezik vizsgálódásaik fókuszpontjába. Kenny a zsidó-keresztény tradíció megjelenésében látja a különbség okát: „Ennek az lehet az oka, hogy zsidó-keresztény hatás alatt élünk, amely szerint a morál lényege az isteni törvénynek való engedelmeskedés, s bűn ennek bármely módon történő megsértése.”⁸

Bernard Williams szerint a klasszikus antikvitásban úgy tartották, hogy csak a bölcs emberek rendelkeztek a konstitutív szerencsével, mely immunissá tette őket a szerencse befolyásával szemben. Ebből a gondolatból fejlődött ki az a nézőpont, hogy az erkölcsi értékek alapvető formái mentesek a szerencsétől – feltétlenek. Ez a megállapítás a kanti koncepciót előlegezi meg abban az értelemben, hogy az erkölcsről alkotott ilyesfajta elképzelés azért tiszta, mert mentes minden külső befolyástól⁹

2. 2. 1. A szerencse fajtái

Arisztotelész művei közül az *Eudémosz*i etikát, a *Nikomakhoszi etikát* és a *Nagy etikát* emelem ki a továbbiakban, ezekben foglalkozik ugyanis a szerencse kérdésével.¹⁰

Anthony Kenny olvasata alapján Arisztotelész a szerencse három fajtáját különbözteti meg: „A konstitutív szerencse az egyén morális létének kezdetétől jelen van, mivel vagy jónak vagy rossznak született és nevelkedett; a helyzeti szerencse szerint a problémák bizonyos fajtáival és a körülményekkel kell az egyénnek megküzdenie, ez lehet nehéz, vagy könnyű; és a végrehajtó szerencse szerint az ember dolgai vagy sikeresen vagy sikertelenül végződnek.”¹¹ Ezek közül most csak a konstitutív szerencsével foglalkozom, mert ez a szerencsefajta az, amely a legszorosabban kapcsolódik a morális szerencse problémaköréhez.

⁸ “This may be because we live still under the influence of the Judaeo-Christian concept that the essence of morality is obedience to a divine law, any violation of which is sinful.” Kenny, Anthony (2002): *Aristotle on the perfect life*. Clarendon Press, Oxford. 77.

A szerencse mint balszerencse problémájához lásd még: Arneson, Richard J. (2003): *Luck and Equality*. Aristotelian Society Supplementary Volume 75. 73-90.

⁹ Williams, Bernard (1981): *Moral luck*. Cambridge University Press, Cambridge. 20. – 21.

¹⁰ Arisztotelész értelmezése során nagy mértékben támaszkodom Ross művére: Ross, S. David (1996): *Arisztotelész*. Osiris Kiadó, Budapest

¹¹ „There is the constitutive luck, of being the kind of person one is at the beginning of one’s moral life, well or ill born and bred; there is the situational luck of the kinds of problems and circumstances one has to face, difficult or easy, and there is the executive luck of how one’s projects turn out, successfully or unsuccessfully.” Kenny, Anthony (2002): *Aristotle on the perfect life*. Clarendon Press, Oxford, 76.

Ebben a szerencsefajtában ragadható meg leginkább a paradoxon két ellenpólusa, amely a hatókörön belüli, illetve hatókörön kívüli szféra felosztására épül.

A konstitutív szerencséről a *Nikomakhoszi etikában* így ír Arisztotelész: „Erkölcössé némelyek szerint természet, mások szerint szokás, ismét mások szerint tanulás útján lesz az ember. Ami a természetet illeti, világos, hogy ez nem rajtunk áll, mert ez az előny – bizonyos isteni eredetű okok folytán – csak a valóban szerencsés embereknek jut osztályrészül.”¹² Tehát Arisztotelész szerint, három módja van az embernek arra, hogy erkölcsös legyen. Egyrészt a természet útján, másrészt a szokás, harmadrészt tanulás által. Érdeklődése a három közül a természet felé irányul. Az *Eudemoszi etikában* az emberi természetről így ír: “(...) ha valaki azért szerencsés vagy balszerencsés, mert ilyen és ilyen ember, annak nem a véletlen, hanem a természet az oka, ő tehát nem véletlenül szerencsés, hanem szerencsés természetű.”¹³ Vajon mit jelent a természet a morális szerencse problémakör összefüggésében?

Arisztotelész a természetet (görögül: φύσις – fűzisz) mint természeti világot érti. A *Metafizikában* a következőképpen fogalmaz: „(...) természetnek mondjuk a természeti valók benső lényegét, a szubsztanciális formáját.”¹⁴ A hangsúly itt azon van, hogy a természet külső tényezőként játszik szerepet. Milyen értelemben külső? Abban, hogy az ágens hatókörén kívül eső dolog, amire nincs befolyása. Ilyenek a vele született hajlamok, érzések, illetve – hogy a témánál maradjunk – a szerencsés természet. Íme egy másik szövegrész az *Eudemoszi etikából*: „(...) akik szerencsésnek látszanak, nem mindnyájan véletlenül érnek el sikert, hanem a természet révén.”¹⁵ Vagyis egy olyan tényező befolyása az ok, ami külső, a döntést hozó embertől független. Ez tehát a konstitutív szerencse: a hatókörünkön kívül eső tényező, s akkor is független tőlünk, ha bennünk van, a természetünkben.

Jól látható, hogy a belső külsővé tétele az az arisztotelészi mozzanat, amely abban az értelemben teszi világossá a külső-belső felosztást, hogy amit első pillantásra belsőnek gondolnánk, a hatókörön belülré sorolnánk, az valójában hatókörön kívülre kerül. A kérdés persze nyitva marad: amennyiben az alapvető belső jegyek tőlünk független jegyekké válnak, van-e olyan, ami hatókörön belül marad?

¹² Arisztotelész (1987): *Nikomakhoszi etika*. 1179b. Európa Könyvkiadó, Budapest, 300. Ford.: Szabó Miklós (továbbiakban: NE)

¹³ Arisztotelész (1975): *Eudemoszi etika, Nagy etika*. 1247a. Gondolat Kiadó, Budapest, 131. Ford.: Steiger Kornél (továbbiakban: EE)

¹⁴ Arisztotelész (1936): *Metafizika*. 1014b. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 127.-128. Ford.: Halasy-Nagy József

¹⁵ EE 1248a. 133. – 134.

2. 3. David Enoch – Andrei Marmor

David Enoch és Andrei Marmor szerzőpáros *The Case Against Moral Luck* című írásában így határozzák meg a morális szerencsét: „Amikor rájövünk, hogy egy személy jellemének vagy magatartásának jelentős aspektusa bizonyos tényezők miatt kívül esik az egyén hatókörén, és mi ennek ellenére továbbra is úgy kezeljük az adott karaktert, annak viselkedését, mint morális értékelés tárgya, akkor kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a szerencse konstitutív szerepet játszik a morális értékeléseink során.”¹⁶ Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a koncepciót: míg Nagel az egyént („valaki”) helyezi a meghatározása centrumába, addig az Enoch-Marmor vizsgálódásának fókuszpontjába az egyén magatartása és jelleme kerül. Ez utóbbi pedig tartalmaz olyan elemeket, amelyek az egyéntől függetlenek lehetnek, abban az értelemben, hogy a hatókörén kívül esnek. Mennyiben függ például az egyén akaratától, hogy hirtelenharagú? A hirtelenharagúság nem az egyén akaratának, döntésének következménye, hanem sokkal inkább a szerencsés-balszerencsés természetének kérdése. Az emberi karakter tulajdonságai – a morális tulajdonságok is – természetből fakadóan hajlam jellegeűk („dispositional”)¹⁷, amelyek nem akaratilag döntéstől függenek, hanem hatókörön kívüliek. Ugyanakkor szükségszerűen az emberhez tartoznak: éppen a hajlamaink, jellemvonásaink tesznek minket azzá, akik vagyunk.¹⁸ Nicholas Rescher szerint az emberek – mint cselekvő lények (ágensek) – morális státusza ezen belső dimenzió kérdése, amit a hajlamok alkotnak.¹⁹ Thomas Nagel hasonlóan gondolkozik: a hajlamok, jellemvonások kérdését a konstitutív szerencse jelenségéhez kapcsolja. Olyan ember vagy, amilyenek a hajlamaid, képességeid és a temperamentumod. Az ember viselkedését

¹⁶ „(...) where we realize that a significant aspect of a person’s character or conduct is due to factors beyond that person’s control, and we nevertheless continue to treat the relevant character trait or conduct as an object of moral assessment, then we are forced to acknowledge that luck plays a constitutive role in our moral evaluations.” Enoch, David; Marmor, Andrei (2003): *The Case Against Moral Luck*. USC Public Policy Research Paper Series, University of Southern California Law School, Los Angeles. 2.

¹⁷ V.ö.: „Character traits - moral ones included - are dispositional in nature (...)” Rescher, Nicholas (1993): *Moral luck*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 153.

¹⁸ V.ö.: „For it is just exactly those dispositions, character traits, and inclinations that constitute these individuals as the people they are.” Rescher, Nicholas (1993): *Moral luck*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 155.

¹⁹ V.ö.: „The moral status of people as agents is a matter of the interior dimension (their intentions and inclinations).” Rescher, Nicholas (1993): *Moral luck*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 156.

tulajdonképpen a hajlamok, képességek készlete („set”) határozza meg, s ezt a készletet a konstitutív szerencse alkotja.²⁰

Michael Otsuka szerint az egyén jellemének különböző erkölcstelen jegyei nincsenek az egyén akaratlagos szabályozása alatt. Más szavakkal, a gonoszságunk mértéke nem mindig van a mi hatókörünkön belül.²¹ Emellett érvel Robert Adams is, aki úgy véli, elkerülhetetlen, hogy az egyént morálisan ne ítéljük meg az attitűdjei, temperamentuma vagy jelleme alapján. Adams szerint az emberi érzéketlenség, hálátlanság, káröröm hajlama akaratlanul kialakulhat, így ez az egyén hatókörén kívül esik.²²

Ezt a nézőpontot erősíti továbbá Margaret Urban Walker azon állítása, mely szerint „reménytelenül tisztátalan” („*hopelessly impure*”) ágensek vagyunk, williams-i értelemben, azaz hogy számtalan, tőlünk független, de bennünket meghatározó dolog tartozik hozzánk: a tér-idő oksági világa és időbeni történetünk.²³ Ez a szemlélet arisztotelianus elemeket tartalmaz: „(...) ha valaki azért szerencsés vagy balszerencsés, mert ilyen és ilyen ember, annak nem a véletlen, hanem a természet az oka, ő tehát nem véletlenül szerencsés, hanem szerencsés természetű.”²⁴ A természet külső tényezőként van jelen, mint a hatókörünkön kívül lévő dolog, amire nincs befolyásunk.

²⁰ V.ö.: „(...) the phenomenon of constitutive luck – the kind of person you are, where this is not just a question of what you deliberately do, but of your inclinations, capacities, and temperament.” Nagel, Thomas (1979): *Mortal Questions*. Cambridge University Press. 28.

²¹ V.ö.: „(...) various vices of character is not always under one’s voluntary control. (...) our degree of viciousness is not always within our control (...)” Otsuka, Michael (2007): *Moral Luck: Optional, Not Brute*. Philosophical Perspectives, 23. 373.

²² V.ö.: „(...) one might legitimately be unavoidably morally blameworthy for one’s attitudes, temperament, or character. (...) a person’s arrogance, callousness, ingratitude, tendency toward Schadenfreude, etc., may have been involuntarily formed and may remain beyond one’s voluntary control.” Adams, Robert (1985): *Involuntary Sins*. Philosophical Review 94. 3.

²³ V.ö.: „But we are human agents and as such are hopelessly „impure” in Williams’s sense – agents of, rather than outside, the world of space, time and causality; agents whose histories and actions belong to it.” Walker, Margaret Urban (1993): *The Virtues of Impure Agency*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 238-239.

²⁴ Arisztotelész (1975): *Eudémosz etika, Nagy etika*. 1247a. Gondolat Kiadó, Budapest, 131. Ford.: Steiger Kornél (továbbiakban: EE)

2. 4. Sergi Rosell

Sergi Rosell felfogása azt sugallja, hogy a morális szerencse egyfajta feszültséget foglal magában: „A morális szerencse jelensége annak a bizonyos feszültségnek az eredménye lehet, hogy habár meggyőződésünk szerint nem kellene hibáztatnunk senkit azon tette végeredményeiért, melyek az ellenőrzésén kívül esnek, ugyanakkor tény, hogy úgy ítéljük meg az embereket az ilyen dolgok kapcsán, hogy azok egyszerűen tetteik következményei.”²⁵ Habár Rosell feltételes módot használ – „nem kellene” –, a morális szerencse egyik állítása pont ezt fejezi ki: lehet, hogy nem kellene, de mi mégis hibáztatjuk a tette végeredményéért – ezt igazolja Rosell második tagmondata.

3. A PARADOXON

„Az etika számára nem idegenek a paradoxonok.”²⁶ – véli Kelly Sorensen, aki a *The Paradox of Moral Worth* című munkájában foglalkozik a morál különböző szegmenseivel. Fogalmazhatunk úgy, hogy a morális szerencse esete akkor áll fenn, ha a cselekvőt morális ítélet alanyának tekintjük, annak ellenére, hogy cselekedetének következményei rajta kívül álló tényezőktől is függenek.²⁷ Az intuíciónk mindazonáltal azt sugallja, hogy az embereket morálisan nem lehet értékelni azért, ami nem az ő hibájuk, olyan tényezőkért, amelyek rajtuk kívül állók.²⁸ Első pillantásra fel sem tűnik, hogy az embereket morálisan olyan dolgok miatt is megítélik, melyek kontrolljukon kívül eső területekről különféle módon meghatározottak.²⁹

²⁵ „The moral luck phenomenon would be the result of a certain tension between the belief that we ought not to blame someone for those of her action’s outcomes which are beyond her control and the fact that we judge people for such things that are simply a consequence of their actions.” Rosell, Sergi (2007): *Is the case against moral luck successful?* In: C. Penco, M. Vignolo, V. Otnelli, and C. Amoretti: *Proceedings of the 4th Latin Meeting in Analytic Philosophy*. Genoa. 33.

²⁶ “Ethics is no stranger to such paradoxes.” Sorensen, Kelly (2004): *The Paradox of Moral Worth*. *The Journal of Philosophy*. Volume CI, Number 9. 465.

²⁷ V.ö. „Moral luck occurs when an agent can be correctly treated as an object of moral judgment, despite the fact that a significant aspect of what he is assessed for depends on factors beyond his control.” <http://plato.stanford.edu/entries/moral-luck/> Megtekintés dátuma: 2014. február 21., 1:02

²⁸ „Prior to reflection it is intuitively plausible that people cannot be morally assessed for what is not their fault, or for what is due to factors beyond their control.” Nagel, Thomas (1979): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge, 24.

²⁹ „The things for which people are morally judged are determined in more ways than we at first realize by what is beyond their control.” Nagel, Thomas (1979): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge, 26.

Sergi Rosell definíciójában érezhető ennek a paradoxon jellege. A morális szerencsében az alábbi két állításnak kellene egyszerre igaznak lennie:

1. Erkölcsileg csak olyan mértékben vagyunk értékelhetőek, ha a megítélésünk azoktól a tényezőktől függ, melyek cselekvési hatókörünkön belül esnek. Más szavakkal, két embert morálisan nem lehet különbözőképpen megítélni, ha rajtuk kívüli tényezők következtében vannak köztük különbségek.
2. Minden cselekvés szituációba ágyazott, konkrét ágensekhez rendelt, ezért nem vonatkoztathatunk el a cselekvési hatókörön kívül eső, szituációs tényezőktől. Más szavakkal: morálisan másképp ítéljük meg ugyanazt a tettet, ha eltérőek az ágensek körülményei.³⁰

Az első mondat az erkölcsi értékelhetőség feltételévé teszi, hogy az, amiért felelősségre vonnak minket, az a hatókörünkön belül kell legyen. Azt gondoljuk, erkölcsileg nem a sors kegyelmében vagyunk.³¹ A második szerint viszont akkor is értékeljük a tettet, ha annak körülményei, a hatókörünkön kívül eső tényezők is befolyásolták azt. Ezt fejezi ki Thomas Nagel alábbi megállapítása: „Akár sikerül, akár nem sikerül végrehajtani azt, amit próbálunk megtenni, bizonyos mértékig mindig rajtunk kívüli tényezőktől függ. (...) Ami megtörtént, és erkölcsileg megítélhető, azt részben külső tényezők határozzák meg. (...) Azzal szembesülünk, hogy amit teszünk, azt a lehetőségek és az alternatívák korlátozzák, és ezeket nagyrészt rajtunk kívüli tényezők határozzák meg.”³²

Azt az állítást, miszerint minden cselekvés szituációba vetett és konkrét ágensekhez kötött, osztja Norvin Richards, aki szerint a dolgokat legfőképpen a hatókörünkön kívüli tényezők határozzák meg. Egy veszélyes szituációban az ember viselkedhet gyáván vagy

³⁰ V.ö. . „We are morally assessable only to the extent that what we are assessed for depends on factors under our control.” „Two people ought not to be morally assessed differently if the only other differences between them are due to factors beyond their control.”

<http://plato.stanford.edu/entries/moral-luck/> Megtekintés dátuma: 2014. február 21., 0:41

³¹ V.ö.: „(...) we think we are not morally at the mercy of fate (...)” Thomson, Judith Jarvis (1993): *Morality and Bad Luck*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 203.

³² „Whether we succeed or fail in what we try to do nearly always depends to some extent on factors beyond our control. (...) What has been done, and what is morally judged, is partly determined by external factors. (...) What we do is also limited by the opportunities and choices with which we are faced, and these are largely determined by factors beyond our control.” Nagel, Thomas (1979): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge, 25.-26.

hősiiesen, de ha a helyzet nem áll elő, akkor soha nem lesz esélye, sem hősiességre, sem gyávaságra – hiszen ezek szituációhoz kötött dolgok. Az embereket az alapján ítéljük meg, amit tettek, nem pedig az alapján, amit tehettek volna, ha mások lettek volna a körülmények. Vagyis arra a következtetésre jutunk, hogy az ágens erkölcsi minősítése függ a szituációtól.³³

Nagel felismerte a morális szerencse paradoxon jellegét: „Az a nézet, mely szerint a morális szerencse paradoxon, nem etikai vagy logikai hiba, hanem annak észlelése, hogy a morális ítélkezés intuitive elfogadhatónak tűnő feltételei az ítélkezés teljes gyakorlatát aláássák.”³⁴ Ez a gondolat rávilágít arra a tényre, hogy a morális ítélet feltételei a két fentebb leírt koncepcióban különbözőek, s ezek egyidejű teljesülése lehetetlen, aláássák az ítélkezés gyakorlatát. A morális szerencse jelenségének elismerése tulajdonképpen az erkölcsi felelősség fogalmát veszélyezteti.³⁵

Nagel végül is nem fogadja el, hogy az egyik ember kevésbé vétkes, mert befolyásolták a körülmények. Az indok egyszerű: minden körülmény, amennyiben a szituáció morálisnak nevezhető, irányítás alatt tartható.³⁶ Vagyis ha a szituáció olyan körülményeket tartalmaz, amik nem tarthatók az irányításunk alatt, akkor maga a szituáció megszűnik morálisnak lenni. A nézet Kantra vezethető vissza: „Kant meg volt győződve arról, hogy a jó vagy rossz szerencse nem befolyásolhatja a személy erkölcsi megítélését és tetteit, sem önmaga morális értékelését.”³⁷ Jól látható, hogy Kant kizárja a szerencse befolyásoló erejét a morális ítélethozatalkor, hiszen kimondja, hogy nem befolyásolhatja a személy morális megítélését és tetteit. Nicholas Rescher is ezt a nézetet osztja: „Ahogy Kant látja, a morális

³³ V.ö.: „The things are called upon to do, the moral tests we face, are importantly determined by factors beyond our control. It may be true of someone that in a dangerous situation he would behave in a cowardly or heroic fashion, but if the situation never arises, he will never have the chance to distinguish or disgrace himself in this way, and his moral record will be different. (...) We judge people for what they actually do or fail to do, not just for what they would have done of circumstances had been different.” Richards, Norvin (1993): *Luck and Desert*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 168.

³⁴ „The view that moral luck is paradoxical is not a mistake, ethical or logical, but a perception of one of the ways in which the intuitively acceptable conditions of moral judgement threaten to undermine it all.” Nagel, Thomas (1979): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge, 27.

³⁵ V.ö.: „(...) recognition of this phenomenon imperils the received conception of moral responsibility (...)” Zimmerman, Michael J. (1993): *Luck and Moral Responsibility*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 217.

³⁶ V.ö.: “They are all opposed by the idea that one cannot be more culpable or estimable for anything than one is for that fraction of it which is under one’s control.” Nagel, Thomas (1979): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge, 28.

³⁷ “Kant believed that good or bad luck should influence neither our moral judgement of a person and his actions, nor his moral assessment of himself.” Nagel, Thomas (1979): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge, 24

státuszt és formátumot teljes egészében az határozza meg, amit az ember tudatosan próbál megtenni, és nem az ő szerencséje (...).”³⁸ A kanti szemléletmódban a moralitás az ész birtokában („*domain of reason*”) van, amely egy jól elkülöníthető terület a külvilági eshetőségektől.³⁹

A kanti gondolatot tükrözi Margaret Urban Walker nézete, aki szerint a szerencse okozta körülmények, vagyis a hatókörünkön kívül eső tényezők nem lehetnek sem erkölcsi értékelés tárgyai, sem annak meghatározói⁴⁰, vagyis az emberek morálisan nem ítéltetők meg a hatókörükön kívül eső tényezők miatt.

Ez a kantiánus szemléletmód mindazonáltal szembeállítható a David Enoch és Andrei Marmor szerzőpáros gondolataival, akik szerint az ember jelleme tartalmaz hatókörön kívüli elemeket, valamint Nicholas Rescher azon érvével, mely szerint a morális státusz egy úgynevezett belső dimenzió kérdése, amit hajlamok alkotnak, és amelyek szintén hatókörön kívüliek; továbbá Margaret Urban Walker meghatározásával, mely szerint az ágens „reménytelenül tisztátalan”.⁴¹

Összefoglalóan arra a következtetésre jutottam, hogy a kantiánus szemléletmód ellentétben áll a probléma arisztotelianus felfogásával: mondhatni az arisztotelianus „tisztátalan” ágenssel szemben a kantiánus ágens éppenhogy „tisztá”, azaz mentes minden hatókörön kívüli tényezőtől, úgymint a hajlamok, képességek, temperamentum. A tiszta ágens szabad a külső tértől, az időtől, és az oksági viszonyoktól.⁴² Ahogyan Walker fogalmaz: „A tiszta ágensek a függetlenség modelljei.”⁴³

³⁸ „As Kant sees it, moral status and stature are wholly determined by what one wittingly tries to do and not by one's success (...).” Rescher, Nicholas (1993): *Moral luck*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 153.

³⁹ V.ö.: “Kant suggested that moral reasoning expresses and embodies freedom because morality exists in the domain of reason, and through reason a domain can be created separate from worldly causation and contingency.” Bagchi, Aditi (2011): *Managing Moral Risk: The Case of Contract*. Columbia Law Review. Vol. 111, No. 8., New York. 1884.

⁴⁰ Az alábbi mondatból vontam le ezt a következtetést: „(...) factors due to luck are no proper object of moral assessment and no proper determinant of it, either.” Walker, Margaret Urban (1993): *The Virtues of Impure Agency*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 236.

⁴¹ Lásd: 2.3. fejezet: David Enoch – Andrei Marmor

⁴² V.ö.: „This view is epitomized by Kant's conception of the moral agent as noumenally free, so outside space, time, and causality entirely.” Walker, Margaret Urban (1993): *The Virtues of Impure Agency*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 244.

⁴³ „Pure agency is a model of independence.” Walker, Margaret Urban (1993): *The Virtues of Impure Agency*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 246.

Erre a koncepcióra reflektál Judith Andre is: „Az erkölcs az élet azon szférájában van, ahol nem számítanak a körülmények, mindannyian értékesek vagyunk. Sőt, az erkölcsi érték a legmagasabb mind közül, s így egyfajta végső igazság a világon (...).”⁴⁴ Ezzel a mondattal kizárja, hogy a körülmények, mint hatókörön kívüli tényezők hatással lennének a moralitásra – mert amennyiben számítanak, a szituáció már nem morális.

Nagel fentebb leírt álláspontját támasztja alá Michael J. Zimmerman érvelése:

1. Egy személy erkölcsileg csak akkor felelős bármely eseményért, ha az nem szerencse kérdése.
2. Minden esemény megtörténése a szerencse kérdése.

Nincs olyan esemény, amiért a személy felelős.⁴⁵

Zimmermann tehát amellet foglal állást, hogy addig vagyunk felelősek bizonyos eseményekért, ameddig az a hatókörünkön belül vannak, mert amint hatókörön kívül kerülnek, annyiban már nem vagyunk felelősségre vonhatóak. Zimmerman gondolatmenetét tovább folytatva megállapíthatjuk, amennyiben felelősségre vonhatóak vagyunk, már nem eseményekről, hanem tettekről beszélünk.

Elif Özmen fordítva közelíti meg ugyanezt a problémát. Ha minden a mi terveink szerint alakulna, minden az előre eltervezett cselekedeteinktől függne, akkor nem történnének váratlan, előre nem látható dolgok; minden kiszámíthatóvá válna. Mivel azonban nem ez a helyzet, hiszen nem alakul minden a terveink alapján, nem függ minden tőlünk, nem számítható ki minden előre pontosan, ezért feltételeznünk kell a hatókörünkön kívül álló faktornak, a szerencsének-balszerencsének a létét.⁴⁶

⁴⁴ „Morality is the sphere of life in which, no matter what our circumstances, each of us can become worthy. Moreover, moral worth is the highest worth of all, and so there is a kind of ultimate justice in the world (...).” Andre, Judith (1983): *Nagel, Williams, and Moral Luck*. Analysis. Vol. 43. No. 4., Oxford. 202.

⁴⁵ Zimmerman, Michael J. (1993): *Luck and Moral Responsibility*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany. 217.

⁴⁶ V.ö.: “Nun kann es vielleicht ‘Glückssache’ sein, dass die intendierte Handlung und die mit ihr beabsichtigten Wirkungen sich tatsächlich einstellen, dass also nichts Unvorhersehbares geschieht.” Özmen, Elif (2002): *Ist das Leben des rationalen Akteurs ein gelungenes Leben?* Argument & Analyse, Ausgewählte Sektionsvorträge des 4. Internationalen Kongresses der Gesellschaft für Analytische Philosophie, Bielefeld. 588.

Darren Domszy gondolatmenete logikailag ahhoz a felosztáshoz kapcsolódik, melyet a paradoxon ellenpólusainak alapjaként határoztam meg fentebb.

1. Az erkölcsi elítélhetőség független a szerencsétől. Az ágensek egyforma gondatlansága egyformán elítélendő, tekintet nélkül arra, hogy az rossz következményekkel jár, vagy nem.
2. Az erkölcsi elítélhetőség nem független a szerencsétől. Mert azok a gondatlan ágensek, akiknek a tettei rossz következményekkel járnak, inkább elítélhetők, mint akiknek nem.⁴⁷

Összevetve a bevezetőben megfogalmazott állításokkal, megállapíthatjuk, hogy Domszy első pontban megfogalmazott tézise összeesik a bevezető második tézisével, míg Domszy második tézise a bevezető első pontjával. Domszy nyomán az eddigieket azzal egészíthetjük ki, hogy nem pusztán két egymásnak ellentmondó állítással van dolgunk, hanem két olyan egymást kizáró evidenciával, melyeket egymástól függetlenül, külön-külön intuitíve belátunk. Adódik tehát a kérdés: az intuíciónk Domszy gondolatmenetére tekintettel megfelelő eszköznek bizonyul-e az ellentmondás kezeléséhez, feloldásához? Első pillantásra nyilvánvaló a nem válasz, nézzük azonban meg a megoldási lehetőségeket közelebbről.

4. MEGOLDÁSI KÍSÉRLETEK

4.1. Darren Domszy

Domszy a morális szerencse megoldását abban látja, hogy fel kell ismernünk, a második állítás – mely szerint az erkölcsi elítélhetőség függ a szerencsétől – hamis. Szerinte az elítélhetőség nem függ a szerencsétől, a balszerencse nem kielégítő magyarázat a gondatlanságra. Viszont hiába látjuk be a második állítás hamisságát, ennek ellenére még

⁴⁷ „Intuition 1. Moral blameworthiness is independent of luck. Equally negligent agents are equally blameworthy, even if by luck one brings about bad outcomes and one does not. Intuition 2. Moral blameworthiness is not independent of luck. Negligent agents who by luck bring about bad outcomes are more blameworthy than equally negligent agents who by luck do not.” Domszy, Darren (2004): *There Is No Door: Finally Solving the Problem of Moral Luck*. The Journal of Philosophy 101. Columbia University, New York. 445.

mindig fennáll annak az eshetősége, hogy az erkölcsi elítélhetőség függ a szerencsétől.⁴⁸ Domszky szavaival élve: „Pontosan ez a probléma.”⁴⁹ A megoldásra érdekes lehetőséget kínál: „A megoldásunk világos. (...) A morális szerencse problémájának megoldása nem más, mint elutasítani a második állítást, de az elutasítás sikerességének kulcsa az, hogy az állítás fenntartását soha nem támasztották alá megfelelő indokok. A helyes kulcs a problémához az, hogy egyáltalán nincs kulcs. Egyszerűen felismerjük, hogy nincs is ajtó.”⁵⁰ Úgy tűnik tehát, hogy falba ütköztünk.

4.2. Thomas Nagel

Nagel szerint a problémának nincs megoldása. Összeegyeztethetetlennek tartja a moralitás működésének fogalmát azzal, hogy a cselekvések csak események, az emberek pedig csak dolgok legyenek.⁵¹ Az ember nem lehet pusztán dolog (“thing”), hiszen “eszes lény”⁵², akit az ész kormányoz.⁵³ De mivel folyamatosan ki vagyunk téve a külső befolyásoló tényezők hatásának, ezért fokozatosan világossá válik, hogy a cselekvések mégiscsak eseményekké alakulnak át, melyek felett elveszítjük az irányítást, mi magunk pedig “tehetetlen dolgokká” válunk. Végül pedig nem marad semmi, ami a felelős egyénnek

⁴⁸ „As we shall soon see, the solution lies in realizing that intuition 2 is false. Blameworthiness does not vary with luck in cases of negligence, and we ought to stop believing otherwise.” (...) “We agree, intuition 2 is entirely unacceptable and must be rejected, but intuition 2 persists despite this.” Domszky, Darren (2004): *There Is No Door: Finally Solving the Problem of Moral Luck*. The Journal of Philosophy 101. Columbia University, New York. 446.

⁴⁹ „This is precisely our problem”. Domszky, Darren (2004): *There Is No Door: Finally Solving the Problem of Moral Luck*. The Journal of Philosophy 101. Columbia University, New York. 446.

⁵⁰ „Finally, our solution is clear. (...) Yes, the solution to the problem of moral luck is to reject intuition 2, but the secret to rejecting it successfully (...) is to realize that our reasons for originally upholding it were never any good. The correct key is actually no key at all. It is the realization, simply, that there is no door.” Domszky, Darren (2004): *There Is No Door: Finally Solving the Problem of Moral Luck*. The Journal of Philosophy 101. Columbia University, New York. 447.

⁵¹ „I believe that in a sense the problem has no solution, because something in the idea of agency is incompatible with actions being events, or people being things.” Nagel, Thomas (1979): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge. 37.

⁵² Tengelyi László (1988): *Kant*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 110.

⁵³“(…), hogy akarunk mellé az észet tette meg kormányzónak.” Kant, Immanuel (1991): *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat Kiadó, Budapest, 22. Ford.: Berényi Gábor

tulajdonítható, de ezzel megszűnik a helyzet morális volta is.⁵⁴ Az ember csak azért felelős, ami a hatókörén belül van.⁵⁵ Ezt pedig lehetetlen tagadni, mert a felelősség szükségszerű feltétele, hogy amiért felelőssé tesznek minket, az a hatókörünkön belül legyen.

Domsky és Nagel is szkeptikusan állnak a probléma megoldásához, mindketten kételkednek a morális szerencse fenntarthatóságában, sőt, Domsky a probléma létezését is kétségbe vonja, legalábbis „az ajtó nemlétezésének felismerése” erre enged következtetni.

5. A SZABAD AKARAT

A szabad akarat⁵⁶ nagy tradícióval rendelkező téma a filozófiában. Kiinduló kérdése, hogy létezik-e egyáltalán, azaz hatalmunkban áll-e tetteink irányítása, vagy valami külső tényező hatására cselekszünk? Az akaratszabadság kérdése különösen azért bír nagy jelentőséggel, mert határos azokkal a területekkel, melyeket az istenhit, a sorskérdés és más olyan befolyásoló tényezők jellemeznek, amelyek kétségbe vonják az emberi akarat függetlenségét. A morális szerencse problémája párhuzamba állítható a szabad akarat létének, nem létének kérdésével. Első pillantásra meglehetősen idegen módon hathat ez a megközelítés, de logikailag megkerülhetetlen mozzanat a morális szerencse vizsgálatának folyamatában.

A szabad akarat a cselekvés szándékától a cselekvés megvalósításáig tartó út, amely szükségképpen magában foglalja a választás lehetőségét. A szabad akarat alanya az ágens, aki a választási lehetőségeket mérlegelve tudatos döntést hoz. Döntéseink, tetteink szabad akaratunk megnyilvánulásai. Szabad akarat, cselekvés, tett – egymással szorosan összefüggő fogalmak; egyiket sem tagadhatjuk anélkül, hogy valamelyik másik fogalom ne sérülne, vagy teljesen egészében értelmét ne veszítené.

A következő szakaszban történeti szempontból közelítem meg a morális szerencse problémakörét. Fentebbi soraimban kifejeztem, hogy a morális szerencse problémakör

⁵⁴ V.ö.: „But as the external determinants of what someone has done are gradually exposed, in their effect on consequences, character, and choice itself, it becomes gradually clear that actions are events and people things. Eventually nothing remains which can be ascribed to the responsible self, and we are left with nothing but a portion of the larger sequence of events, which can be deplored or celebrated, but not blamed or praised.” Nagel, Thomas (1979): *Mortal Questions*. Cambridge University Press, Cambridge. 37.

⁵⁵ V.ö.: „(...) a person is only responsible for that which is under his control (...). Browne, Brynmor (1992): *A Solution to the Problem of Moral Luck*. The Philosophical Quarterly. Vol. 42, No. 168., Oxford. 345.

⁵⁶ <http://plato.stanford.edu/entries/freewill/> Megtekintés dátuma: 2014. 03. 22. 13:45

szorosan összefügg a szabad akarat kérdésével. Amennyiben tehát a szabad akarat tradicionális problémáját állítjuk középpontba, akkor a vizsgálat eredményét közvetlen módon használhatjuk morális szerencse fogalmának értelmezéséhez.

A történeti megközelítés első, legkomolyabb kihívása és nehézsége abban áll, hogy a mérhetetlenül nagy irodalom közül, ami ezt a kérdéskört érinti, melyiket állítjuk fókuszba. Mivel a dolgozatom szempontjából, mint azt már jeleztem, különös hangsúlyt kap a balszerencse, a balszerencse mibenléte (V.ö. Kenny, Domszy és bizonyos értelemben Nagel), melynek okát Kenny a zsidó-keresztény hagyományban jelöli meg, ezért ígéretesnek tűnik, hogy a szabad akarat fogalmát Szent Ágoston gondolatainak vizsgálatával indítsuk, aki a fogalmat meghatározó módon emelte be a keresztény gondolkodás hagyományába.

Szent Ágoston *A szabad akaratról* című művének kiinduló kérdése, hogy honnan származik a rossz, illetve a rossz fogalma hogyan egyeztethető össze Istennel, mint a végtelen és a tökéletes jó fogalmával. A mi szempontunkból a rossz és az Isten fogalmának összeegyeztethetősége különös jelentőséggel bír, hiszen amennyiben Isten végtelen tökéletessége szabad döntéseinkre, az akaratunk szabadságára is kiterjed, akkor ezzel gyakorlatilag megszűnik az ember szabad akarata. Aktuálissá válik tehát a kérdés: létezik-e egyáltalán az emberi szabad akarat, azaz hatalmunkban áll-e tetteink irányítása, vagy valami külső tényező hatására cselekszünk? Ha igen, akkor milyen mértékben, vagyis a morális szerencse jelensége megmarad-e? Hiszen amennyiben teljesen szabad akaratból cselekszünk, akkor az összes cselekedetünk forrása a hatókörünkön belül tartható, vagyis ellenőrizhető, mi pedig felelősek vagyunk értük – a morális szerencse kifejezésből a szerencse tarthatatlanná válik. Ha viszont a válasz az, hogy nem létezik a szabad akarat, akkor a morális szerencse kifejezésből a morális veszíti jelentőségét: amennyiben egy hatókörünkön kívüli tényező irányítja a világunkat, nekünk pedig nincs akarati szabadságunk, akkor nem vagyunk felelősségre vonhatók. Sőt, ebben az esetben nem csupán szerencséről, balszerencséről beszélhetünk, hanem minden lépésünkre kiterjedő emberi sorsról.

Kicsit körbenforgónak, önmagát ismétlőnek tűnhetnek a fenti sorok, azonban ne felejtjük el, hogy ebben a szakaszban annak az összefüggésnek a világossá tétele a célom, hogy a morális szerencse és a szabad akarat tradicionális, keresztény kérdésköre szervesen összekapcsolódik. Arthur Schopenhauer ebbe a hagyományba illeszkedően az alábbi módon definiálja a szabad akaratot: „Szabad akarat tehát olyan akarat volna, amelyet nem határoznak meg elvek – és minthogy mindaz, ami más valamit meghatároz, egy-egy elv, reális dolgoknál reális elv, azaz ok lehet csak: – olyan akarat, amelyet nem határoz meg semmi; amelynek egyes nyilvánulásai (akarattevékenysége) egyenesen és egészen eredetileg belőle magából

indulnak ki, előfeltételek kényszere vagy bármi más szabály korlátozása nélkül.”⁵⁷ A szabad akarat tehát nem más, mint az, amit nem korlátoznak szabályok, amit semmilyen külső tényező nem bírhat elhatározásra.

Térjünk azonban vissza jelen szakasz kiinduló pontjához, Szent Ágostonhoz, aki a szabad akarat létezése mellett érvel, a következő módon: „Mert csak akkor állíthatjuk, hogy valami nem áll a hatalmunkban, ha nem rendelkezünk azzal, amit akarunk. Ha viszont akarunk, és az akarat nincs meg bennünk, akkor valójában egyáltalán nem akarunk. De ha nem lehet akarnunk és eközben nem akarnunk, akkor az akarat mindenképp az akarók rendelkezésére áll. Csupán az lehet a hatalmunkban, ami rendelkezésünkre áll, amikor akarunk. Tehát akaratunk nem lenne akarat, ha nem állna a hatalmunkban. Továbbá, minthogy hatalmunkban áll, szabadon rendelkezünk vele. Mert ha akaratunk nem szabad, akkor nincs a hatalmunkban, ha pedig birtokunkban van, akkor létezik is.”⁵⁸

Olvasatom szerint az ágostoni idézet kulcsmondata a következő: „De ha nem lehet akarnunk és eközben nem akarnunk, akkor az akarat mindenképp az akarók rendelkezésére áll.” Ez a mondat tartalmazza azt, hogy az akaratunk működtetése vagy nem működtetése irrelevánsnak tekinthető az akarat léte szempontjából. A nyugati hagyományban igen sokféleképpen bukkan fel ez a gondolat, akár tudatosan Ágostonra utalva, akár Ágostontól független módon a szabadság létébe vetett hit megfogalmazásaként. Az egzisztencialisták⁵⁹ például arról beszélnek, hogy szabadságba vagyunk vetve, vagyis egyedül arról nem hozhatunk döntést, hogy döntési helyzetben vagyunk vagy sem.

Irodalmi illusztrációként, de gondolatmenetünkhöz szervesen kapcsolódva Madách a következőképpen fogalmazza meg az ember és a szabadság eredendő egységét, annak a kérdésnek a megválaszolásakor, hogy vajon az ember az, aki a saját életének kovácsa, vagy valami felsőbb hatalom irányítja? A választ a tizenötödik színben kapjuk meg, ahol Ádám és Lucifer beszélget. Lucifer azt állítja, Ádám csupán eszköz, melyet a végzet hajt előre, Ádám viszont így reagál Lucifer kijelentésére: „Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad. / Kérdemteltem ezt nagyon magamnak, / Lemondtam érte a paradicsomról. / Sokat tanultam

⁵⁷ Schopenhauer, Arthur (1991): *Az akarat szabadságáról*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest. 11. Ford.: Kelen Ferenc. Az akarat és a szabadság összefüggésével kapcsolatban lásd még: <http://plato.stanford.edu/entries/schopenhauer/#5.2> Megtekintés dátuma: 2014. március 27., 19:30

⁵⁸ Ágoston, Szent (1997): *A boldog életről. A szabad akaratról*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 149.

⁵⁹ V.ö.: <http://plato.stanford.edu/entries/existentialism/> Megtekintés dátuma: 2014. március 27., 19:27

álomképeimből, / Kiábrándultam sokból, s most csupán / Tőlem függ, útam másképpen vezetni.”⁶⁰

Ennél jóval radikálisabb volt *A fejedelem* megalkotójának, Machiavellinek az álláspontja, aki úgy látta, hogy minden emberi életet csak két erő határoz meg: az erő és a szerencse: „(...) mivel a szerencse forgandó, s az emberek szokásaikban megrögzöttek, csak akkor lesznek szerencsések, ha jó egyetértésben élnek vele, mert ha nem, szerencsétlenek. Amondó vagyok, hogy inkább legyen az ember szenvedélyes, mintsem óvatos, mert a szerencse olyan, mint az asszony, csak akkor tartod kordában, ha ütöd-vered.”⁶¹ Machiavelli ugyanakkor a szabad akarat létezése mellett is állást foglalt: „De míg szabad akaratunk van, úgy ítélem, igaz, hogy a szerencse felerészben ura tetteinknek, hanem a másik felét, vagy majdnem annyit, önön erőnk mozgat.”⁶² Jól látható, hogy Machiavelli amellett, hogy tételezi a szabad akarat létét, jelentőséget tulajdonít az akaraton túli szerencse tényezőknek.

A nyugati hagyományban azonban felmerül egy olyan irányvonal is, amely kétségbe vonja a szabad akarat létét. Tekintsük a következő idézetet: „Eleve elrendelésnek hívjuk Istennek azt az örök elhatározását, mellyel önmagában elhatározta, hogy mi legyen az egyes emberek sorsa. Mert nem egyforma feltétellel teremtetnek minket, hanem egyeseknek örök életet, másoknak örök kárhozatot rendel el Isten kezdettől fogva. Így tehát aszerint, hogy ki-kik egyik vagy másik célra rendeltetett-e, azt mondjuk, hogy az életre vagy a halálra van elrendelve.”⁶³ Amennyiben Kálvin sorait úgy értelmezzük, hogy az emberi életút során a szabad egyéni döntés nem kap szerepet, hiszen mindent eldöntött már Isten előre, akkor a szabad akarat létét negáltuk. Vajon tagadtuk ezzel a morális szerencse létét is?

E szakaszban a központi tézisem az volt, hogy a szabad akarat és a morális szerencse fogalmi elválaszthatatlan módon összekapcsolódnak. Ez azt jelenti, hogy a szabad akarat elvesztésével tarthatatlanná válik a morális szerencse fogalma is. Vajon beszélhetünk-e kálvini kontextusban morális szerencséről? Jól látható, hogy szerencsés, szerencsétlen életútról, “örök életről, örök kárhozatról” igen, beszélhetünk, azonban morálról, felelősségről vagyis mindazokról az aspektusokról, melyeket a szabad akarat hív létbe, nem beszélhetünk. Tehát a szabad akarat érvénytelensége abban az értelemben a morális szerencse érvénytelenségét eredményezi, hogy szabad akarat híján a “morális” szerencse értelmetlenné válik.

⁶⁰ Madách Imre (2005): *Az ember tragédiája*. Akkord Kiadó, Budapest, 184.

⁶¹ Machiavelli, Niccolò (2006): *A fejedelem*. XXV. fejezet. Cartaphilus Kiadó, Budapest, 114.

⁶² u.o. 113.

⁶³ Kálvin János (1986): Az eleve elrendelésről. Európa Könyvkiadó, Budapest, 19.

6. ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomat azzal kezdtem, hogy a morális szerencse a modern morálfilozófia mai napig vitatott problémája. Ahogy Domsky fogalmaz: „A morális szerencse problémája olyan, akár a pestis: rendkívül sokakat érint, nehéz felülkerekedni rajta, és tünetei azokon is meglátszanak, akik úgy vélik, hogy nem érinti őket.”⁶⁴ Úgy gondolom, Domsky meglehetősen radikálisan fogalmaz, ám abban egyetérthetünk vele, hogy minden embert érint, függetlenül attól, hogy néhányan meg vannak győződve arról, hogy őket nem éri el a morális szerencse „pestise”.

Rávilágítottam a probléma paradoxon jellegére, mely abból a feszültségből keletkezik, hogy (a) egyrészt a morális megítélhetőség feltétele, hogy olyan dolgokért vonjanak minket felelősségre, amik a cselekvési hatókörünkön belül helyezkednek el, (b) másrészt akkor is értékelhetőnek tekintünk egy tettet, ha annak körülményei, a hatókörünkön kívül eső tényezők is szerepet játszottak a cselekvés során.

Egyetértek Thomas Nagel álláspontjával, mely szerint minden körülmény, amennyiben a szituáció morálisnak nevezhető, irányítás alatt tartható, hiszen amennyiben nem tartható, úgy nincs értelme moralitásról beszélni. Nem szabad ugyanis elfeledkeznünk arról a tényről, hogy az erkölcsi megítélhetőség feltétele, amiért megítéljük az egyént, az a hatókörön belüli tényező kell, hogy legyen, olyan dolog, ami az ágens ellenőrzésén belül helyezkedik el.

A dolgozatom kiinduló célkitűzése az volt, hogy körüljárjam a kérdést: vajon jogosultak vagyunk használni a szerencse fogalmát morális kontextusban?

Margaret Urban Walker úgy fogalmaz, hogy „reménytelenül tisztátalan” ágensek vagyunk. Vajon ez érvényes a morális szerencse problémakörre is? Reménytelenül tisztátalan a használata ennek a fogalomnak?

Amennyiben a tisztaságot úgy értelmezzük, hogy a morális megítélhetőség alapja teljesen független a szituációtól, legyen ez akár a környezet, akár az emberi természet, akkor egyértelmű a kérdés: miben áll a tökéletesen tiszta morális szituáció léte? Hiszen a szituáció már maga a tisztátalanság abban az értelemben, hogy nem az ágens döntési kompetenciája az, hogy milyen keretek, feltételek között kell morális döntést hoznia.

⁶⁴ „The problem of moral luck is a plague. It is widespread, difficult to overcome, and tends to still show symptoms even in those who claim to be rid of it.” Domsky, Darren (2004): *There Is No Door: Finally Solving the Problem of Moral Luck*. The Journal of Philosophy 101. Columbia University, New York. 445.

Fentebb úgy fogalmaztam, hogy szabadságba vagyunk vetve, vagyis egyedül arról nem hozhatunk döntést, hogy döntési helyzetben vagyunk, vagy sem. Mindez álláspontom szerint kiegészítendő azzal, hogy nemcsak szabadságba, hanem a szabadságunk által szituációba is vagyunk vetve. A szituációval egyszerre hívjuk életre a tisztátalanságnak és a szabad ágensnek a létét.

Végszóként tehát elmondható, hogy a morális szerencse kifejezés második tagja biztosítja a moralitás evilági létét, míg az első tag az evilágtól való szabadság, függetlenség lehetőségét. A kettő egyidejű jelenléte kétségkívül paradox, azonban nem mondhatunk le egyikről sem, hiszen a szituáció tagadásával a moralitás létét, a szituációtól való függetlenség tagadásával pedig a moralitás értelmét veszítenénk.

A morális szerencse kapcsán az emberi lét határaival, korlátaival kell szembenéznünk: vannak az életünknek olyan szegmensei, amelyek tőlünk függetlenek. A legtöbb embert ez talán nyugtalanít, azonban el kell fogadnunk, hogy léteznek. Miféle probléma ez? Darren Domsky szerint a megoldás kulcsa az, hogy azért nincs kulcs, mert nincs ajtó. Falakba ütköztünk? Igen, falakba, de olyan falakba, melyek teret, életünk terét, szabad emberi létünk terét határolják.

BIBLIOGRÁFIA

- Adams, Robert (1985): *Involuntary Sins*. Philosophical Review 94.
- Andre, Judith (1983): *Nagel, Williams, and Moral Luck*. Analysis. Vol. 43. No. 4., Oxford
- Arisztotelész (1975): *Eudémoszi etika, Nagy etika*. Gondolat Kiadó, Budapest. Ford.: Steiger Kornél
- Arisztotelész (1936): *Metafizika*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, Ford.: Halasy-Nagy József
- Arisztotelész (1987): *Nikomakhoszi etika*. Európa Könyvkiadó, Budapest. Ford.: Szabó Miklós
- Arneson, Richard J. (2003): *Luck and Equality*. Aristotelian Society Supplementary Volume 75. 73-90.
- Bagchi, Aditi (2011): *Managing Moral Risk: The Case of Contract*. Columbia Law Review. Vol. 111, No. 8., New York
- Browne, Brynmor (1992): *A Solution to the Problem of Moral Luck*. The Philosophical Quarterly. Vol. 42, No. 168., Oxford
- Coyne, Margaret (1985): *Moral luck?* Department of Philosophy, Fordham University, Bronx
- Domskey, Darren (2004): *There Is No Door: Finally Solving the Problem of Moral Luck*. The Journal of Philosophy 101. Columbia University, New York.
- Enoch, David; Marmor, Andrei (2003): *The Case Against Moral Luck*. USC Public Policy Research Paper Series, University of Southern California Law School, Los Angeles
- Kálvin János (1986): *Az eleven elrendeléséről*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Kant, Immanuel (1991): *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat Kiadó, Budapest. Ford.: Berényi Gábor
- Kenny, Anthony (2002): *Aristotle on the perfect life*. Clarendon Press, Oxford
- Machiavelli, Niccolo (2006): *A fejedelem*. Cartaphilus Kiadó, Budapest
- Madách Imre (2005): *Az ember tragédiája*. Akkord Kiadó, Budapest,
- Nagel, Thomas (1979): *Mortal Questions*. Cambridge University Press
- Otsuka, Michael (2007): *Moral Luck: Optional, Not Brute*. Philosophical Perspectives, 23.

- Özmen, Elif (2002): *Ist das Leben des rationalen Akteurs ein gelungenes Leben?* Argument & Analyse, Ausgewählte Sektionsvorträge des 4. Internationalen Kongresses der Gesellschaft für Analytische Philosophie, Bielefeld
- Rescher, Nicholas (1993): *Moral luck*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany
- Richards, Norvin (1993): *Luck and Desert*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany
- Rosell, Sergi (2007): *Is the case against moral luck successful?* In: C. Penco, M. Vignolo, V. Ottnelli, and C. Amoretti: *Proceedings of the 4th Latin Meeting in Analytic Philosophy*. Genoa
- Ross, S. David (1996): *Arisztotelész*. Osiris Kiadó, Budapest
- Schopenhauer, Arthur (1991): *Az akarat szabadságáról*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest. Ford.: Kelen Ferenc
- Sorensen, Kelly (2004): *The Paradox of Moral Worth*. The Journal of Philosophy. Volume CI, Number 9.
- Statman, Daniel (1993): *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany
- Sverdlik, Steven (1993): *Crime and Moral Luck*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany
- Szent Ágoston (1997): *A boldog életről. A szabad akaratról*. Európa Könyvkiadó, Budapest. Ford.: Tar Ibolya
- Tengelyi László (1988): *Kant*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Thomson, Judith Jarvis (1993): *Morality and Bad Luck*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany
- Walker, Margaret Urban (1993): *The Virtues of Impure Agency*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany
- Williams, Bernard (1981): *Moral luck*. Cambridge University Press, Cambridge
- Zimmerman, Michael J. (1993): *Luck and Moral Responsibility*. In: Statman, Daniel: *Moral Luck*. State University of New York Press, Albany

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

- <http://plato.stanford.edu/entries/moral-luck/> Megtekintés dátuma: 2014. február 21., 18:51
- <http://plato.stanford.edu/entries/freewill/> Megtekintés dátuma: 2014. március 22., 13:45
- <http://plato.stanford.edu/entries/existentialism/> Megtekintés dátuma: 2014. március 27., 19:27
- <http://plato.stanford.edu/entries/schopenhauer/#5.2> Megtekintés dátuma: 2014. március 27., 19:30